

Gojko Božović

IMA LI ŽIVOTA POSLE OSTATKA ŽIVOTA?

Poezija Mahmuda Derviša neodvojiva je od njegovog životnog iskustva. Ako su pesnici oduvek težili da jezik poezije barem unekoliko prošire jezikom neposredno iskustvenog, a da u svoje stihove unesu i tragove vlastite egzistencije, kod Derviša je to postalo neminovnost. On je, hteo – ne hteo, pisao o onome što se događalo njemu i njegovoj zajednici, i kad je živio usred te zajednice, deleći s njom tegobne dane iskustva, i kad je fizički bio daleko od nje, ali proživljavajući unutrašnju dramu izmeštenog čoveka i izgnanog pesnika. To nije bila stvar poetičkog izbora: poetika je u ovom slučaju plod životnog slučaja. Derviš je pisao kako je živio, nastojeći da i u poeziji ostavi trag jednog vremena i trag jednog neponovljivog iskustva. To znači da bi on u nekim drugačijim okolnostima bio sasvim drugačiji pesnik, pisac stihova ispunjenih drugačijom temom i životnom atmosferom, kao i samom poetikom. U okolnostima kakve su mu bile date (1941–2008), i u kojima je i sam bio ne samo posmatrač i svedok već i aktivni učesnik bliskoistočne i palestinske drame, Derviš je mogao biti samo takav pesnik kakvog prepoznamo i u knjizi izabranih pesama *Ostatak života* (KCNS, 2015, u prevodu Tatjane Botić).

Stopljena s egzistencijom, poezija nije samo govor, ona je svedočanstvo. Oblikovana na takvoj osnovi, poezija postaje seizmograf jedne lične avanture koja se ne odvaja od iskustva čitave zajednice, jer su identični uzroci tog iskustva, i individualnog i kolektivnog.

Krenimo od Derviševih početaka s polovine šezdesetih godina. Oni su obeleženi dvema snažnim, egzistencijalnim pesmama koje zasigurno ne bi mogao da napiše da ih nije proživio. Jedna je „Lična karta”, druga je „Majci”. Te dve pesme ostale su u biografiji ovog plodnog pesnika – koji se tiho, ali ipak vidljivo menjao u mnogobrojnim docnijim knjigama – „lične karte” njegove poezije, jer ih nije mogla prevideti kritika, dok su ih čitaoci, pre svega jezika na kome su napisane, uzeli kao izraz ličnog iskustva. To je trenutak u kom se neka pesma posvaja, jer se ostvaruje efekat potpunog prepoznavanja vlastite sudbine u tonu, temi i izrazu stihova, a to posvajanje i prepoznavanje uvek je intenzivnije ako nema vremenske distance, nego pesma deli zajedničko vreme i zajednički prostor s čitaocem.

U „Ličnoj karti” traje intenzivni monolog: dok službeniku na okupiranoj teritoriji daje podatke za ličnu kartu, lirski subjekt refrenski ponavlja: „Piši! Ja sam Arapin.” Na taj način on iskazuje svoj identitet, jer ga oseća ne samo kao podrazumevajuću datost već i kao uzrok nepodnošljivog egzistencijalnog položaja. To više nije birokratska situacija u kojoj službenik beleži podatke nekog građanina kako bi mu izdao identifikacioni dokument već trenutak u kom se lirski subjekt sreće sa svim okolnostima svoje situacije: izgovarajući osnovu svog identiteta, on želi da sačuva taj identitet i naglasi neprihvatanje

zadatog stanja. Utoliko jedna obična situacija u pesmi ispunjenoj dramatizovanom retorikom obraćanja i nizanjem uzvika prerasta u poetiku otpora:

*Ja ne mrzim ljude
I nikoga ne napadam
Ali budem li gladan
Ješću meso uzurpatora
Pazi... pazi se... moje gladi
I da se JA ne naljutim!!!* (Derviš, 2015: 15)

Kolektivni identitet u ovoj završnici dodiruje se kako s individualnim identitetom iskazanim u naglašenom JA, tako i s ideološkim, levičarskim identitetom, kom je Derviš pokazivao sklonost u različitim tokovima svoje poezije, izraženim u temi gladi kao pokretačkom gnevu protiv uzurpatora.

Pesma „Majci” je pesma izgnanika. Proteran iz svoga doma, lirski subjekt čezne za majkom i ritualima svakodnevice. To su male, obične stvari iz porodičnog života. Najpre „hleb moje majke” (2015: 17), potom kafa koju ona sprema, majčin dodir, sećanja na detinjstvo. Otrgnut iz tog sveta, svestan groznice majčinog čekanja na njegov neizvestan povratak, lirski subjekt nastoji da obnovi toplinu sveta koji mu je oduzet. Bez tog sveta, oseća se krhko i nezaštićeno. Jedina stajna tačka u svetu u kome se našao jesu sećanja na detinjstvo koje je prošlo i na dom koji mu je oduzet. U retorici potpune neizvesnosti vidi se sva drama lirskog subjekta: „Ako se vratim jednom” (2015: 17).

U tim početnim pesmama prepliću se emigrantski i levičarski tonovi, ali su najizraženiji tonovi identiteta i uskraćene slobode. Većina Derviševih pesama iz tog perioda jesu pesme izgnanika i neslobodnog čoveka. U potresnom „Pismu iz izgnanstva”, pesmi gde se prepliću ovi početni impulsi pesničkog stvaranja koji će u nekom obliku ostati trajni izrazi njegove poezije, na kraju se dolazi do sudbinskog pitanja ove izgnaničke antropologije:

*Možda ste živi
Možda ste mrtvi
Možda ste bez adrese kao ja
Šta vredí čovek
Bez zemlje
Bez zastave
Bez adrese
Šta vredí čovek?* (2015: 11)

Dervišev čovek jeste čovek ugrožene, krajnosne egzistencijalne situacije. Ostao bez vlastite adrese, kao metonimije za dom, on je ostao i bez zemlje i zastave, što je metonimija za osećanje slobode, sigurnosti i otadžbine, pa se zato i postavlja radikalno pitanje „šta vredí čovek” kome je sve to oduzeto.

U docnijim fazama Derviševa poezija se usložnjava i njenim početnim gradivnim elementima dodaju se drugi sadržaji. Najpre su to ljubavni tonovi koje oličava pojava Je-

vrejkje Rite u nizu pesama ovog autora. Prevazilazeći tabue i ograničenja, ljubav ima ulogu oplemenjivanja i humanizovanja nepodnošljivog života u istoriji koja dugo traje. Potom metafizički elementi kojima se konkretnost egzistencije dovodi u vezu sa iskustvima drugih ljudi i drugih vremena. Onda elementi šire kulture i iskustva stečena u izgnaničkim i drugim ispitivanjima sveta. Nekada ta istraživanja dovode Derviša do spoznaja kakve se, na prvi pogled, ne bi očekivale iz perspektive njegovih ranih pesama. Dok je u njima sve konkretno, a relacije uslovljene istorijom i nepomerive, u dugoj, višečlanoj pesmi „Kockar”, objavljenoj pred kraj pesnikovog života, govori se o slučajnosti. Sve je slučajno ili je moglo da bude drugačije, pa i individualni i kolektivni događaji. Sve je moglo i da bude i da ne bude, čak i sam ljudski život, pa i pitanje identiteta koje potresa Dervišev svet, pa i drama istorije kojoj je svedočio celokupnom svojom poezijom i ukupnim svojim životom. Poreklo tragedije i uzvišenosti, a obe se prizivaju u ovoj odličnoj pesmi dugog daha, prepoznaje se u slučajnosti. Neke slučajnosti su se obistinile, neke nisu. Ali one koje su se ostvarile postale su jedini mogući život. Tako su i tragedija i uzvišenost učestvovala u svakodnevicu.

Sve to dramu egzistencije koja ne napušta Derviševe stihove ne čini manje napetom, ali je svakako čini i opšteljudskom dramom čoveka čiji je život nerazmršivo povezan sa životom u istoriji. Neka od takvih iskustava mogu se videti i u pesnikovim stihovima „Vojnik sanja bele ljiljane” u kojima se vojnik ne doživljava samo kao neprijatelj koji drži njegovu zemlju u potčinjenosti već i sam kao čovek uhvaćen u mrežu istorije.

„Šta je moja otadžbina do te oči / što zemlju čine telom” – pita se u pesmi „Čitanje s lica moje drage” (2015: 33). Ljubav i otadžbina, zemlja i telo dovedeni su u najužu moguću vezu. Svet lirskog subjekta u ovoj poeziji nikad ne može da se dokraja preda intimi i individualnosti, što bi nužno vodilo do raskida označene veze zemlje i tela, ljubavi i otadžbine. Čovek Derviševe poezije jeste čovek duboko svestan dramatičnog konteksta koji ga određuje.

Taj kontekst oblikuje postojanje na rubu. U pesmi „Psalam (9)” lirski subjekt u gradacijskom nizu nabraja na šta je sve spreman: „spreman sam da prsnem”, „spreman sam da eksplodiram”, „pripravan sam za smrt”, ali je spreman i da vrisne „na rubu stvarnosti” (2015: 38). Taj ljudski vrisak na uvek iznova mogućem rubu egzistencije oličava osnovni tok Derviševe poezije. Tako u pesmi „Na ovoj zemlji ima zbog čega vredi živeti” pesnik kao da odgovara na ono dramatično pitanje „Šta vredi čovek?” iz pesme „Pismo iz izgnanstva”. Vrednosti se, jedna po jedna, ukazuju u ovom poetskom tekstu počev od ličnih doživljaja, emotivnih stanja, kulturnih vrednosti, ali, na kraju pesme, javlja se vrednost koja stoji iznad svega. To je otadžbina kao zajednička vrednost:

Na ovoj zemlji ima zbog čega vredi živeti:

Na ovoj zemlji je gospođa zemlje

Majka svih početaka

Majka svih svršetaka

Zvali su je Palestina

*Nazvana je Palestina
Gospođo moja: vredi mi
Jer si moja gospođa
Vredi mi da živim! (2015: 49)*

Vrednost života otkriva se u vrednosti zemlje, u sigurnosti i slobodi doma. Odnos prema toj zemlji, intenziviran zbog njene situacije, obnavlja ideju telesnosti zemlje koja se provlači kroz ove stihove i naglašava emotivnost tog odnosa.

„Kontrapunkt”, jedna od poznih Derviševih pesama, posvećena, indikativno, Edvar-du Saidu, nedvosmisleno postavlja pitanje identiteta, videći ga čas kao „samoodbranu”, čas kao „lični izum svoga vlasnika”, a čas kao doživljenu „mnogostrukost” (2015: 109–119). To su sasvim različiti doživljaji identiteta koji se proživljavaju od čoveka do čoveka, ali ovi stihovi pokazuju kako su oni mogući i u jednom istom čoveku u različitim periodima njegovog života ili čak u istom periodu u drugačijim okolnostima. Dvojeći se između konkretnog i intelektualnog, između egzistencijalne osnove i životne i kulturne nado-gradnje, pesnik zaključuje:

*Ja, međutim, pripadam pitanju žrtve. Da nisam odande
naučio bih svoje srce
da tako odgaja jelene metonimije... (2015: 111)*

Pitanje mesta s kog se govori postaje tako pitanje ne samo tačke gledišta već i osnovni sadržaj govora.

U nekim pesmama taj dijalog različitih mogućnosti njegove poezije postaje naročito dinamičan, čak osnovni tok pesme. Takva je „Žuta boja”. Polazeći od poklonjenog žutog cveća koje ispunjava pogled lirskog subjekta, pesnik ne zaboravlja dihotomiju svog pesničkog glasa:

*Zavidim mu na ukorenjenosti koja ga nosi
dalje od našeg pohabanog života...
Zavidim mu na vezu vremena iglom i koncem
žutim otkinutim od neokupiranog sunca. (2015: 120)*

Cveće je ukorenjeno, ljudi su iskorenjeni. Sunce je neokupirano, zemlja je okupirana. Naspram vitalnog života prirode stoji „pohabani život” čoveka. Sve je tu, na malom prostoru lirske pesme koja evocira obrede prirode i pamti tegobna iskustva vlastite zemlje. U tome se ukazuje raspon pesničkog glasa Mahmuda Derviša. On je pesnik osećajnosti koji je, uprkos izvornoj inspiraciji, pa i očekivanjima svoje prvobitne publike, prešao put od ljubavnih pesama posvećenih stvarnoj Riti do transformacije Rite u simbol žene i ljubavi. On je stvaralac čiji pogled na prirodu ili pitanja metafizike nije zaklonila preteća senka istorije. Polemički ton autopoetičke pesme „Ubistvo” govori koliko je bio svestan da ga neretko svode samo na poetiku otpora: „Pitaju se: gde je krv otadžbinska u njegovim radovima?” (2015: 125).

Ali Derviš je u svemu pesnik konkretnog iskustva. On je autor koji ne ispušta iz vida kontekst iz kojeg govori. Zemlja o kojoj on peva jeste stvarna zemlja. Život o kome govori jeste život s istorijom. To je život u izmeštenosti, nesigurnosti i izgnanstvu. Svet o kome kazuje zaista nije dom, ali ne samo iz nekih nedokučivih metafizičkih razloga, već zato što mu je u stvarnom svetu oduzet dom za kojim žudi. Taj dom se napokon nalazi samo u jeziku pesme i u celovitosti njenog iskustva.

IZVOR:

Derviš, Mahmud. (2015). *Ostatak života – izabrane pesme*. (Tatjana Botić, prev.). Novi Sad: Kulturni centar Novog Sada.